

Baltiski vāciskie kultūras sakari no 16. līdz 19. gadsimtam: mediji – institūcijas – darbojošās personas

Raivis Bičevskis

[1] Dāmas un kungi,

katrai grāmatai un arī katram pētnieciskam projektam ir savs liktenis. Man šķiet, ka ir būtiski (un Latvijas situācijā jo īpaši svarīgi) uzsvērt to, ka ne grāmatas, ne projekti netop vienā dienā. Kāda pētījuma rezultāti sagaidāmi, ja tie pietiekami labi sagatavoti un to nobriešanai atvēlēts pietiekami ilgs laiks.

Nedz pētījumu sagatavošana, nedz realizācija nav iespējama bez pašiem pētniekiem un zinātniskām institūcijām, kuras tos atbalsta finanšu un infrastruktūras aspektos. Tāpēc šodien, īsumā raksturojot projekta “Baltiski vāciskie kultūras sakari no 16. līdz 19. gadsimtam: mediji – institūcijas – darbojošās personas” saturu un pētījumu spektru, kurus tas (raugoties nākotnes perspektīvā) paver, es gribētu pieminēt arī projektā iesaistītos pētniekus un tos, kuri jau no paša sākuma stāvēja klāt projekta īstenošanai dažādās institūcijās Latvijā un ārzemēs.

[2] Pētījums, kura rezultāti pausti divās starptautiskās konferencēs Heidelbergas Zinātņu akadēmijā 2014. un 2015. gadā un Heidelbergas universitātes Winter izdevniecībā publicētajā divsējumu izdevumā “Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. bis 19. Jahrhundert” (1. sējums: “Starp reformāciju un apgaismību”, 2017, 508 lpp.; 2. sējums: “Starp apgaismību un nacionālo atmodu”, 2019, 588 lpp.), aizsākās 2013. gadā, [3] kad sekojot tobrīd vēl Heidelbergas universitātes pētnieku Bjorna Spīkermana un Josta Eikmeiera aicinājumam, tika izveidota pētnieciskā grupa, kurā bez vācu kolēģiem ietilpa arī Baltijas valstu pētnieki – Igauniju pārstāvēja Anu Šāpere, Lietuvu – Inga Valtere, bet Latviju – Andris Levāns un Raivis Bičevskis. Jau no paša sākuma šī pētnieciskā grupa bija ļoti interdisciplināra: vācu kolēģu specializācija agro jauno laiku literatūrzinātnē un ideju vēsturē, igauņu kolēģes intereses muzikoloģijā un mūzikas vēsturē, lietuviešu kolēģes interese par vācu un lietuviešu kultūras sakariem, Andra Levāna kā vēsturnieka senā interese par Livonijas un tās mantojuma likteni Baltijā un Eiropā, mana kā filozofa specializācija vācu filozofijas vēsturē un tās ideju ietekmē 20. gadsimtā izveidoja ļoti auglīgu vidi, kurā raisījās saturiskas sarunas un tapa

pētnieciski koncepti. [4] Vajadzīgos finansiālos līdzekļus pētījumam piešķir un infrastruktūru nodrošināja Bādenes-Virtembergas federālās zemes Zinātņu akadēmija – Heidelbergas Zinātņu akadēmija, vadoties pēc komisijas rekomendācijām. Šajā komisijā [5], bez kuras pozitīvā lēmuma pētījums nebūtu aizsākts, ietilpa Undera un Tuglasa Literatūras centra direktors un Igaunijas zinātņu akadēmijas akadēmiķis Jāns Undusks, ģermānists un kultūras pētnieks Tomass Taterka, igauņu jurists un tiesību vēsturnieks Pēters Jervelaids un savulaik pie filozofa Mihaēla Toinisenā promovējies ievērojamais vācu zinātnieks Heidelbergas un Karlsrues universitāšu profesors, Johmana Biedrības priekšsēdētājs Ulrihs Kronauers. Šie cilvēki sekoja līdzī arī visai pētījuma gaitai, piedalījās konferencēs un piedāvāja savu palīdzību pētījumu metodiskā instrumentārijā izveidē. Heidelbergas Zinātņu akadēmijas telpās [6], (kuras bija sasniedzamas ejot caur foajē, kur – lepni izstādīts stikla kastē – dusēja 610 000 gadus senais, 1907. gadā atrastais, Homo heidelbergensis apakšžoklis), arī notika starptautiskās pētījuma darba grupas organizētās konferences.

Apliecinājums tam, ka pētījums nav palicis bez ievērības cienīgām sekām, ir pētnieciskās grupas labās attiecības arī pēc projekta darba beigām, kas ir garants tālākām iecerēm. Raugoties uz internacionālo komandu un tās izaugsmi gan sadarbības, gan zināšanu aspektu ziņā, nav šaubu par vairāku gadu sadarbības auglīgumu. Nosaukšu tikai dažus piemērus: [7] pavisam nesen kādreizējais Dilteja prēmijas laureāts, tagad ģermānistikas profesors Ķīnā Bjorns Spīkermans publicēja apjomīgu darbu par “bezdievja” tēlu jauno laiku kultūrā un zinātnē, un tām daudzajām funkcijām, kurās šis tēls izspēlēts Eiropas kultūrā kopumā; [8] šobrīd Hamburgas Universitātes pētnieks Josts Eikmeiers projekta laikā (kopā ar Bjornu Spīkermanu un Ladislavu Ludešeru) pabeidza darbu pie Melanhtona un Reihlīna darbu izdevuma komisijas locekļa un agrīno jauno laiku vēstures profesora Vilhelma Kūlmana fundamentālā studiju krājuma “Mācīto kultūra un spirituālisms. Studijas par agrīno jauno laiku tekstiem, autoriem un diskursiem Vācijā” 3 sējumos, [9] Andris Levāns turpinājis darbu pie Livonijas mantojuma Baltijas kultūras laiktelpā apraksta, kā arī izstrādājot konceptus izstādēm par Luteru un Reformāciju un par grāmatu likteni kultūrā LNB; un [10] arī es esmu mēģinājis pētījuma gados iekrāto pieredzi artikulēt publikāciju izteiksmē ([11] grāmatas par Herderu, Hāmani, Heidegeru Rīgā). Tāpat, pateicoties šim projektam, daļa no mūsu pētnieku grupas iesaistījusies jaunos ERASMUS+ universitāšu projektos: [12] “Apgaismības mediju prakses” (4 universitāšu sadarbības

projekts) un [13] “Kultūras mantojuma nākotne modernā Eiropā” (8 universitāšu sadarbības projekts).

Sadarbības atraktivitātes labākais piemērs tomēr ir nodoms to turpināt: pētnieciskās darba grupas tālākie plāni ir turpināt Heidelbergas konferenču sēriju ar jaunām konferencēm Rīgā un Hamburgā, kuras pievērstos sarežģītajiem kultūru likteņiem un kultūras migrācijai 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimtā. To tematika sniegsies no ideju vēstures, intelektuālās vēstures un kultūras transfēru izpētes līdz 20. gadsimta politiskajai vēsturei un Baltijas kultūras laiktelpas pozicionēšanai un profilēšanai Eiropas kultūru lieltelpas ietvaros.

Taču, kamēr šie plāni briest un iegūst reālākus apveidus, es atgriežos pie pētījuma “Baltiski vāciskie kultūras sakari no 16. līdz 19. gadsimtam” un tā konceptiem. [14]

Pētījumu sākumpunkts vispirms bija atziņa, ka Baltijas kultūrtelpa vēsturiski raugoties ir ārkārtīgi interesants un savdabīgs gadījums jauno laiku Eiropas kontekstā, jo tajā notiek politiskās sfēras un kultūras konteksta nobīde, izveidojas diastāze, pārrāvums starp politiskās varas mainīgo lokāciju un zinātņu, mākslu un izglītības vācisko fermentu. Tādējādi šīs kultūras telpas aprakstam neder citu Eiropas reģionu sakarībā izmēģinātās historiogrāfiskās pieejas, kurās uzsvērtā politiskās varas *reprezentācija* kultūras dzīvē. Tāpat te neder galma kultūras un tās multiplicēšanas dažādos sociālos slāņos centralizējošā perspektīva, jo Baltijā jārunā par decentralizētu kultūras dzīves paradigmu. Vācu valodā socializētā kultūras ainava Baltijā ar tās īpašo “ne-vācu” kontekstu liek veidot jaunus (vai vismaz modificēt vecos) apraksta un analīzes instrumentus un metodes. Kopš Livonijas kara beigām un Reformācijas Baltijā veidojas noteikta kultūras situācija, kura rada arī jaunus izteiksmes līdzekļus un artikulācijas formas, tāpat kā jaunas sociālas identitātes un jaunu kultūras mobilitāti. Šīs situācijas sekas jūtamas arī vēl pavērsienos, kurus Baltijas kultūrtelpā ienes apgaismība un visbeidzot – nacionālo identitāšu tapšana Baltijā 19. gadsimta gaitā.

Otra atziņa, kura rosināja izmēģināt dažādas perspektīvas uz Baltijas kultūrtelpu, bija tā, ka, neņemot vērā šķietami labi attaisnojamo Baltijas kultūrtelpas dalījumu nosacīti pa robežu starp Latviju/Igauniju *un* Lietuvu, var saskatīt ļoti daudzas paralēles un saistošos procesus, kuri tomēr vieno šīs kultūrtelpas: kontinuitatīva ideju un prakšu migrācija drīzāk saista, nevis šķir Baltijas reģiona daļas. Viļņas un Kauņas

vācu luterāņu draudžu darbība, vācu rektori Viļņas Universitātē, Austrumprūsijas reģiona īpatnības, vācu mācīto kultūras nozīme lietuviešu valodas izpētē u. c. piemēri, kuri pilotprojektā profilēja domu par Baltijas kultūrtelpas vienotību, arī liecināja par kultūrtelpas pētniecības savdabīgiem rezultātiem, kas nesakrīt ar politiskās vēstures un politiskās varas robežām un trajektorijām.

Šo atziņu provizoriskais rezultāts bija mūsu pētījuma kā interdisciplināra vēsturiska *kultūrtelpas* izpētes projekta ideja. Svarīgi, ka jau pašā sākumā bija skaidrs, ka šāda izpēte, kas taču pievēršas kultūras transfēriem un kultūras migrācijai, vienlaikus pievēršas *gan* Baltijas kultūrtelpas specifikai, *gan* arī to pilnībā iesaista eiropisko kultūrtelpu un ideju vēstures plašākajos lokos.

Pētījuma ietvaros izmēģinājām arī paša fundamentālā jēdziena “kultūra” niansējumus, kuros satiekas dažādas kultūras teoriju perspektīvas; mums svarīgākais bija tas, ka jēdziens “kultūra” apraksta procesu, kurš notiek caur institucionalizāciju un medializāciju, t. i., caur noteiktu kultūras prakšu nostiprināšanos pateicoties baznīcai, mācītājmācijai, teātrim, muzejiem, bibliotēkām, biedrībām, apvienībām utt., un noteiktu ideju un priekšstatu reprezentāciju medijos (noteiktā grāmatu, laikrakstu drukāšanas praksē, mūzikas producēšanā, reliģisku tekstu prezentācijā, publiskās telpas piesātināšanā utt.). Turklāt kultūra apzīmē arī transformācijā esošu norisi, kura mainās arī par spīti noteiktiem (arī pat ļoti ilgi pastāvošiem) sociāliem un politiskiem nosacījumiem. Un – “kultūra” noteikti apzīmē arī to cilvēku kopumu, kuru nevar reducēt tikai uz kultūrtelpas “stiprajiem poētiem” (Harolds Blūms) vai galvenajiem domātājiem; kultūra notiek daudzās dažādās mikrodarbībās un praksēs, kurās iesaistīti gan dzejnieki, mācītāji, tulkotāji, skolotāji, ierēdņi, komponisti un vēl daudz plašāks mediatoru loks, kuru ikdienas dzīvē notiek kultūras transfēri un kultūras migrācija.

Skaidrs, ka mūsu pētījums, kurš interdisciplināras kultūrtelpas izpētes formā apvieno vairāku desmitu aktuālo pētījumu rezultātus un tos metodiski profilē, balstās jau paveiktajā Baltijas kultūrtelpas apzināšanā. Svarīgo un būtisko paveiktajā apraksta abu pētījuma sējumu plašie Ievadi, kas sniedz mūsu perspektīvu uz “baltiski vācisko kultūras sakaru” polifono un tomēr saistīto vēsturisko ainavu. No visiem mēģinājumiem 20. gadsimtā īpaši gribētu uzsvērt vienu, kas mums sniedza pašu kultūrtelpas konceptu un tā metodisko pielāgošanu mūsu iecerei. [15] Runa ir par savulaik Heinca Išreita aizsākto kultūras sakaru izpēti Austrumeiropas un

Ziemeļaustrumeiropas kultūrtelpās. Išreits, kurš dzimis Liepājā, ar īpašu baltiskās identitātes degsmi Lineburgā organizēja un vadīja Ziemeļaustrumvācijas kultūras izpētes centru un Vidus- un Austrumeiropas kultūras sakaru studiju grupu, kuras pētījumi savulaik publicēti 9 sējumos. Arī mūsu pētījuma uzbūve bija orientēta uz empīriski izpētāmu atsevišķu mediju, institūciju un/vai personu studijām, kuras uzrāda kopējās kultūras telpas īpatnības un caur kurām atklājas kopējais kultūras konteksts. Pie teorētiskā instrumentārija veidošanas paraugiem un palīgiem noteikti jāmin Marburgas profesora Jurgena Joahimstālera (1964-2018) [16] teorētiskie darbi, kas pievērsti kultūras un teksta konceptiem, kā arī t. s. neintencionālajiem efektiem kultūras attīstībā (piemērs tādiem ir mācīto kultūras un t. s. tautas kultūras attiecības un savstarpējā ietekme). J. Joahimstālers aktīvi piedalījās projekta 1. Heidelbergas konferences darbā un viņa piemiņai arī veltīts mūsu divsējumu izdevuma 2. sējums. [17]

Šajā divsējumu izdevumā apkopotie teksti – programmatiskie ievadi un 40 Vācijas, Latvijas, Lietuvas, Igaunijas (un šobrīd arī citu Eiropas valstu) universitātes un pētnieciskās institūcijas pārstāvošu pētnieku teksti vācu un angļu valodās piedāvā plašu spektru interdisciplināri vērstu empīrisku pētījumu, kas skar bibliotēkas, mācību iestādes, muzejus, teātrus, zinātniskās institūcijas, garīgas un reliģiskas tradīcijas, socializācijas formas, privātās dzīves formas, sakrālo un profāno mūziku, daudzus jau iepriekš tematizētus, bet arī daudzus mazāk zināmus Baltijas kultūras telpas personāžus utt.

Pasniedzot savu atzinības rakstu, LZA prezidents Ojārs Spārītis izteicās, ka vēl joprojām nav adekvāti novērtēts tas kultūras fons, kuru latviešu nacionālās kultūras tapšanā radīja un noturēja vācu valodā runājošā izglītotā Baltijas publika. Viens no mūsu pētījuma rezultātiem, kas aptver un sintezē vairākus “apakšrezultātus” ir tieši tas, ka *tikai šādā* piesātinātā un kultūras transfēru blīvā vēsturiskā notiksmē Baltijas kultūrtelpā varēja izveidoties arī pietiekami spēcīga latviešu nacionālā kultūra. Par to nav nedz jākaunas, nedz tas jānoliedz, bet gan pietiekamā mērā jāsaprata un jāpēta – sekojot filozofa Spinozas vārdiem, kas raksturo ikviena īsta pētnieka ētosu: nedz raudāt, nedz smiet – bet saprast ir uzdevums.